

Offentlig forsorg og offentlig revselse.

Træk af socialvæsenets historie
i Ringe sogn.

1. del.

„Med den bedste Villie kan en Fattigvæsens Commission dog ikke forebygge at jo Ladhed, Liderlighed og Losagtighed ved dens Beskyttelse næres og trives. — — — Ringe Sogn tæller iblandt sine saakaldte Fattige flere, der snarere fortjente offentlig Revselse, end offentlig Forsørgelse.“

I bistandslovens tidsalder kan det være svært at fatte denne holdning til „samfundets tabere“, som sognepræsten og fattigforstanderen Hans Leerbech gør sig til talsmand for i sin „Beskrivelse over Ringe Sogn“ fra 1826.

Imidlertid må man — fra et (lokal)historisk synspunkt — være pastoren taknemlig for, at han i nævnte bog leverer et af de få kontante bidrag — i ord og tørre tal — til belysning af de sociale tilstande i Danmark (i særdeleshed Ringe, naturligvis) for 150–200 år siden. I en saglig sognebeskrivelse hørte nu en gang både lys- og skyggesiderne med. Ellers hørte fattigvæsenet afgjort til de emner, man helst forbigik i tavshed i hine tider.

Fattigdom er da også langt fra det, man først forbinder med de gla'e fynboer her i den indre, trive-

lige del af øen. I den ældste kendte turistbeskrivelse af egnen hedder det for eksempel: „Ringe er en smuk og velbyggt Bye. — — Her omkring ere mange Herregaarde, og Kirkerne ligge tæt ved hinanden. Her ere skionne Skove, Buskaser, Bække — — saavel som Korn og Qvæg, hvis gode Forfatning og Anseelse fryder den Reisendes Øie, da Vindskibelighed (stræbsomhed) fremviser sit Stempel ved enhver Gienstand, og man fristes til det Ønske: Gid du boede der.“

At medaljen har haft en bagside, antydes kun forbigående og lempeligt: „Her er et velindrettet Hospital for gamle Mennesker.“ Fattighuset på kirkepladsen (Boltinggårds Hospital) har ikke ødelagt den rejsendes gode indtryk. Det hører kun naturligt med i den idyl, som præsten L. M. Wedel fremmalder i sin „Indenlandske Reise igjennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser“ fra 1803.

Hverdagsrealisme var som bekendt ikke på mode dengang i romantikkens blomstringstid. Og fattiglemmerne selv har ikke haft evne

Kirkepladsen med gadekær samt Boltinggaards skole og hospital i 1860'erne.

og mulighed for at ytre sig. Vil man kende den skinbarlige sandhed om deres tilværelse, må man selv forsøge at grave den frem af støvede protokoller i kommunens og arkivers forvaring. Hensigten med denne artikel er netop at fortælle, hvad et sådant opklaringsarbejde førte til. Enkelte trykte kilder i lighed med den omtalte sognebeskrivelse af pastor Leerbech er også til rådighed. I øvrigt bør det bemærkes, at man netop i Ringe sogn er bedre hjulpet med hensyn til oplysninger om dette emne, end tilfældet er i de allerfleste landkommuner i Danmark. Denne kendsgerning, som i sig selv er en

naturlig anledning til at tage fat på opgaven, bekræfter tidligere landsarkivar Harald Jørgensen i sin store afhandling „Det offentlige Fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. Århundrede“: „Hvad Fyn angik, var der god Grund til at samle Opmærksomheden om Ringe Sogneraadsarkiv, da dette Sogn har haft saa stor Betydning for den kommunale Fattigplejes Udvikling, navnlig for Fattiggaardenes Oprettelse. Endvidere er Arkivet ganske overordentlig velbevaret og i god Orden. — — — En Vrimmel af værdifulde Oplysninger har kunnet fremdrages heraf“.

Det er ikke tilfældigt, at det er det 19. århundrede, der er gjort til genstand for landsarkivarens undersøgelser. I 1803 (samme år, hvor pastor Wedel på sin „følsomme rejse“ besøgte Ringe) blev grunden lagt til et organiseret fattigvæsen i Danmark og dermed til kommunestyrets udvikling i landsognene (over sogneforstanderskab (fra 1842) og sognerådenes indførelse i 1867 til kommunalreformen af 1970).

Men før vi begynder at granske i denne udvikling ud fra en lokalhistorisk betragtning – med 1803 som udgangspunkt – driver den almindelige historiske nysgerrighed os til at rette blikket længere bagud i tiden. Hvad ved vi om de fattiges vilkår, f. eks. her i Ringe, i 16-1700-tallet?

Tiggere og kæltringe – de Hillerslev rakkere

Typisk er det nok, at mens man i 1800-tallet talte om at „komme på sognet“, kunne man i endnu ældre dage „blive bragt til tiggerstaven“. Begge udtryk har kunnet få småkårsfolk til at korse sig. Folk, som nu om dage på rejser udenlands har oplevet holdningen til den ene eller anden minoritetsgruppe, kan ikke have svært ved at forestille sig betlerens rolle som udskud i 1700-tallets bondesamfund herhjemme.

De gamle landsbylove eller vider,

som de kaldtes, var retsregler og hævdvundne vedtægter for skik og brug i de enkelte små sluttede landsbyfællesskaber, indtil landboreformerne med udskiftning og hvad der til hørte, slog igennem o. 1800 med nye perspektiver. I disse var der ofte regler for, hvordan landsbyboerne havde at forholde sig til tiggeri og „alskens løsgængere“, det være sig „krøblinge eller kæltringe“, alle kategorier af forhutlede eksistenser uden for eller på bunden af samfundet. Fælles for dem alle var, at de var højest uvelkomne fremmedelemerter i det etablerede bylaug, hvis bofaste (og dermed respektable) medlemmer måtte stå last og brast om at smide dem på porten, når de trængte ind på deres enemærker.

Utvivlsomt virker dette samfundsmønster meget forhistorisk på os i 1979, men det skulle ikke være vanskeligt at finde aktuelle paralleller, hvis man ser sig om i verden.

Eksempler på en sådan social diskrimination – frastødende, men ikke ubegrundet – finder vi på allernærmeste hold, idet Ringe kommune og dens nærmeste naboer hører til de områder, hvor relativt mange af de gamle landsbylove er bevarede: Ringe, Rynkeby, Sødinge, Vantinge, Espe + Ryslinge og Kværndrup (ud af ca. 40 på hele Fyn). De Rynkeby bønder vedtog således i 1717 (og disse vedtægter fik fra

1771 også gyldighed i Ringe), at „Ingen her i Byen maa laane nogen Kieltring Hus lenger end én Nat, under toe Mark Viede (bøde). – – Hvis nogen i Byen af saadanne Folk skulle overfaldes, da raaber sinne Naboer til Hjelp, og skulde alle Byens Mænd komme ham til Hjelp, under en Sletdaler strax til Byen (i bøde til byens fælles kasse). Det samme forstaaes og om Fremmede, som ere ubekiendte, dog skickelige reisende Folk undtagen“.

Ligeledes indskræpes det, at „Hvem som huser eller herberger nogen Tatere, som omløbe Landet og besvige Folket med deres Bedrageri og Tiufriere imod Forordningen af 1708, skal foruden hans Herskabs eller Øfrigheds Tiltalle betalle til Byen for hver Nat, som de dem herberger, 1 Sletdaller og der tilmed være ansvarlig, hvad slige Folk Byemændene kunde fratage eller bortstielle. Og om slige Tatere skulde opholde sig paa deres Marker, da skal samptlige Byemænd med alle Sognemænds Hielp og Bistand udjage dem fra Sognet og have Magt efter Loven at fratage dem alt, hvad de haver at fare med, som skal anvendes efter hans Maiestæts Forordning til Byens eller det helle Sogens Fattige“.

Med hans Majestæts Forordning (af 1708) samt bestemmelsen om konfiskation af taternes ejendele

hentydes til den lov, som forbød tiggeri og forpligtede sognene til at tage vare på deres egne bofaste og uforskyldt fattige (blinde, syge, forældreløse børn o. l.). I princippet indvarslede denne forordning altså en helt ny socialforsorg herhjemme, som dog i praksis viste sig at være omsonst. Hævdvundne vaner lod sig heller ikke i dette tilfælde ændre på kommando. I det 17. århundrede skal gennemsnitlig 10 % af befolkningen have været henvist til at leve af almisser (iflg. Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 1906). Siden de katolske klostre, middelalderens eneste forsorgscentre, var blevet lukkede ca. halvandet hundrede år forinden, var betleriet og elendigheden taget til. For at begrænse plagen krævede øvrigheden, at tiggere skulle være udstyret med et pas („næringsbrev“) med gyldighed for sognet. De uorganiserede, det omstrejfende „pak“ og de arbejdssky skulle jagtes og straffes korporligt eller „i Jern paa Bremerholm“.

Men lige lidt hjalp det altsammen! Inclusive det totale forbud mod tiggeri i forordningen af 1708, som mere tilsigtede at beskytte „skickelige Bønder og Borgere“ end at bedre kårene for de fattige.

På den baggrund forstår man bedre visse bestemmelser i Kværndrup bylov fra 1706: „Ingen maa huse nogen Løsgengere, som icke

haver rigtig Pas og Skudsmaal fra de Stæder, de sidst udi Tieneste eller bosiddende verit hafver“. Og som i Rynkeby gælder det også i Kværndrup, at „Straf ere de undergifven, som huser Tatterer, Kieltring og deslige Folk. — — — Skulde nogen Kieltring overfalde nogen erlig Mand enten med tørre Hug eller skadeligt Verge, skal enhver, som er tilstede gribe Voldsmanden an. Sker det paa Veie eller Sti, da skal Aaldermanden strax med Hornit sammenkalde alle Mand med Øxer, Forker eller hvad andet Gevær de har“.

Derimod anerkendes, men unægtelig temmelig forbeholdent, en forpligtelse over for de hjælpeløse: „Naar nogen Krøbling vorder aget til Byen, skal dend Mand, det tilfalder, age ham til næste Landsbye, men hvis det er Nat, beholde samme Naten ofver hoes sig“. Sorteper gives videre til nabobyen. Det svarer til det, man kaldte fordrivelsessystemet i det 19. århundrede (derom senere).

Det er tydeligt nok ikke filantropi, der lyser ud af de gamle vedtægter. Men var de ansvarlige, datidens godtfolk, i deres gode ret til denne afsky for „de fornedrede“? En enkelt lokal kilde kan måske bringe os lidt nærmere ind på livet af disse mennesker og give os en svag fornemmelse af, hvordan vi selv ville

have forholdt os. Den gamle lokalhistoriker Rasmussen-Søkilde fortæller i sin beskrivelse af Hillerslev sogn om folkene i „Rakkerhusene“ ved Galgebakken og deres standsfæller, som man nok kunne have sine grunde til at ønske sig på tilbørlig afstand: „Saaledes kom Jørgen Svinenider af Sallinge 1667 sammen i Svendborg med et Rakkerkomplot, som Hillerslev-Rakkerne havde sammensvoret sig med. Han fik flere Skud, og hans ene Søn blev ihjel-skudt paa Stedet. — — — 1668 kom Røde Rasmus Rakker fra Hillerslev med otte andre, iblandt hvilke Thomas Bøddel, Peder Rakker fra Odense og Peder Kieltring fra Ølsted, en Morgen tidlig ind hos en Mand i Vantinge, som de truede med at slaa ihjel. — — — Da Manden ikke vilde komme ned (fra loftet), truede de med at stikke Ild paa Huset og affyrede flere Skud efter ham“.

At voldsmentaliteten ikke er af ny dato her til lands, turde hermed være bevist! Men denne beskrivelse drejede sig jo også netop om egentligt „skidtfolk“ og ikke om skikkelige fattige. Og Rasmussen-Søkilde hævder selv med en social forståelse, der næppe har været typisk for hans samtid (bogen er fra 1881), at det bl. a. kunne være den afsky, man viste mod disse mennesker, der fremavlede råheden.

*General Henrik Bielke Kaas (1686-1773)
til Boltinggaard.*

Skont det synes umiddelbart naturstridigt, var denne kavaler i elefantriddernes ordensdragt den første foregangsmand på socialvæsenets område i Ringe sogn.

De adelige velgørere

Hvad nu de „skikkelige fattige“ angik, må det ikke overses, at der var velmenende mennesker, som (af deres overflod) påtog sig at lette disses levevilkår. Initiativer i så henseende – oprettelser af såkaldt „milde stiftelser“ (hospitaller) – kom vel næsten altid fra adelen, som var de eneste, der magtede at være godgørende, og som fra deres ophøjede stade kunne følge med i, hvad der rørte sig ude i Europa: pietismen fra Tyskland og oplysningstidens

ideer fra Frankrig, som (sammen med stigende velstand hos overklassen) bragte mere medmenneskelighed ind over landet.

Det kommer nok sandheden nær, at for de bønder, der samledes ved bystævnet og vedtog de fornævnte landsbyvidere, rakte verden ikke stort længere, end hvad de kunne overse fra Ringe kirketårn. Men herskabet på Boltinggård, som ejede på det nærmeste hele Ringe by (incl. kirken) og en stor del af sognets gårde i øvrigt, bogstavelig talt med folk og fæ, – dette herskab kom ved hoffet i København og kendte verden uden for sognegrænsen.

Men i tidens ånd følte de sig moralsk forpligtede til „at regulere til Fattiges Underhold og Ungdommens Undervisning, af den Velsigelse, Gud os har betroet –“, som det hedder i en fundats af 12. oktober 1737 underskrevet af Henrich Bielke Kaas, „Herre til Boltinggård, Ridder, General af Cavalleriet“ m. m. og hans frue Anne Wind von der Kuhla.

Lad os nærmere betragte de håndgribelige resultater af dette stykke filantropi, som det er fastholdt på fotografiet side 11: kirke, skole og fattighus, alt hvad den lille landsby med 9 gårde og 4 huse kunne opbyde af åndelige og humanitære institutioner samlet i en klynge ved byens gadekær, alt sammen ejat og

(med præstens bistand) overvåget af hans excellence på Boltinggård, den ubestridte herre i dette feudal-samfund, som (1737) endnu havde et halvt hundrede år tilbage at leve i.

*„Denne Skole for Boltinggaards
Godeses Børn –“*

At skolevæsen og socialforsorg blev betragtet som to sider af samme sag, fremgår af det nære naboskab mellem skole og fattighus og af flere bestemmelser i ovennævnte fundats. Dette kan så gælde som undskyldning for at citere, hvad dette fund af en kilde beretter om den bygning, hvor vort museum i 56 år har haft til huse (skønt det lokale skolevæsen rummer stof nok til en artikel for sig selv): „Ringe Skole-Huus – – – forbliver herefter til Skole og Skolemesterens Beboelse, Brug og Nytte, og af Boltinggaards Eyere, saa længe Verden staaer, vedligeholdet“.

Om samme skolehus hedder det i øvrigt – i overensstemmelse med indskriften i den sandstenstavle, der pryder museets gavlvæg – at det var blevet grundlagt allerede i 1704, men først nu, 33 år efter „paa vores Allernaadigste Konges nærmere Behag og Confirmation“ blev sikret for fremtiden ved en fundats.

Mere underholdende er det imidlertid at læse det afsnit, der fortæller, hvad man i 1737 forlangte af

en skolemester, de opvoksende fæstebønders opdrager: „Til denne Skole at betiene, skal Boltinggaards Eyere være pligtig at beskikke en ædruelig, og for et skikkelig Levnet bekjendt og om muligt en studeret Person, men fornemmelig skal han være bequem til at undervise Bøndernes Børn i deres Christendom, saa og udi Skrive- og Regne-Konsten.“

Og hvad kunne så en sådan skikkelig og om muligt studeret person tjene til livets ophold på sit lærerkald? „– af Boltinggaard Godeses Børn i berørte Ringe Sogn nyder han ingen Betaling, men af de øvrige Proprietairers Børn, som maatte gaa i Skole, faar han Betaling, som Forældrene best med hannem kand forenes, ligesom han og er skyldig, uden Betaling at undervise de Børn, som Boltinggaards Herskab maatte finde dem aarsaget af deres Godeses fattige Børn at indvise i Skolen.“ (Fripladser blev altså tilsikret børn af godsets egne fæstere samt eventuelle begavede fattigbørn, som ellers ikke efter gældende opfattelse behøvede nogen lærdom).

Aflønningen konkretiseredes dog i et senere afsnit, hvoraf ses, at der også var rede penge i embedet. Med en aktuel overenskomst in mente kan det have interesse at konstatere, at lærerlønnen i året 1737 steg med 100 % til 20 rigsdaler årligt samt 6 læs brænde fra godsets skov, „som

hannem for hans Dør leveres frie tilført“. Men så skal han også ud over sin lærergerning „være forbunden, uden Betaling at holde Bøn for de fattige Lemmer udi Hospitalet hver Morgen, førend Børnene kommer, og om Aftenen, efter at de har Forlov i Skolen, og i alle Ting omgaaes saavel de Fattige som Skolebørnene paa en skikkelig og sagtmodig Maade, at ey nogen billig Klagemaal over hannem indløber.“ (F. eks. for „ubillig“ korporlig revselse måske?)

Den før omtalte sammenhæng mellem kirke – skole – fattighus befæstes yderligere ved, at skoleholderen er underlagt præstens tilsynspligt og ved den omstændighed, at læreren fra 1740 tillige er sognets organist, idet hr. Bielke-Kaas dette år udstyrer kirken med et orgel („som har kostet 120 Rdl.“).

Herom kan læses i en fundatstilføjelse af 1754, som giver indblik i, hvad man forstår ved en typisk dansk herremand på den tid. Som præsten skriver i Ringes kirkebog ved Bielke-Kaases død i 1773: „– en redelig Patriot, der havde været i adskillige Batailler.“ Som yngre en eventyr- og karrierelysten rytterofficer i udenlandsk og dansk krigstjeneste. Nu var det rollerne som gods-ejer, kirkepatron og folkeopdrager, det gjaldt, og han skyede åbenbart ingen anstrengelser for at sikre sit eftermæle „til evig tid“ som egnens

velgører på alle de områder, pietismen havde vakt forståelse for. Herunder „at forsyne Ringe Sogns Kirke med anstændige Ornamente og Inventario, ikke alene til Kirkens Zirat, men endog til Meenighedens Nytte og Fornøjelse.“

Hvad hele denne foretagsomhed gik ud på, om orglet og tårnuret – („paa det at meenige Mand i Sognet desto bedre kand vide Tiden, og sig den til Nytte anvende“) kan man læse på den tavle, han lod indmure over kirkens indgangsdør, for at kommende slægter i sognet ikke skulle leve i uvidenhed om hans velgerninger.

Disse nye indretninger under Bielke-Kaases patriarkalske overhøjhed gav flere pligter og ekstra indtægter for datidens lille embedsmandsstand i Ringe: præst, degn og skoleholder. For at skelne mellem de to sidste bør det understreges, at degnen oprindelig var kirketjener, ringer og kirkesanger m. v. samt ansvarlig for børnenes kristelige oplæring. Fra 1739 skulle han imidlertid ikke blot terpe katekismus, men holde egentlig skole for at forberede til den konfirmation, som nu (1736) var blevet obligatorisk. Det var også degnen, der 2 gange daglig skulle trække det nye tårnur. (Det fik han 2 rdl. for om året!)

Officielt ophævedes betegnelsen „sogndegn“ med skoleloven af 1814

– han blev fra nu af lærer og kirkesanger – men ordet og en indgroet opfattelse af degnen som en lidt naragtig figur var sejlivet, og skolen ved Søvej kaldtes i flæng degne- og kirkesangerskolen, indtil den ved sin nedlæggelse i 1920 overgik til alderdomshjem.

Og øst for kirkegårdsdiget herse- de skoleholderen med bonderborne- ne i Boltinggårds skole eller, som man efterhånden foretrak at kalde den, „Organistskolen“. Organistem- bedet indbragte skolelæreren halv- delen af hans beskedne 40 rigsdalers årsløn i rede penge, suppleret af en lille jordlod og naturalieydelser.

Pastor Leerbech fortæller, at der bag på kirkens gamle orgel var skre- vet med rødkridt: „Anno 1740 kom dette Værk at staae i denne Kirke, og jeg var den første Organist, som spillede paa det den 3die Søndag ef- ter Paaske. O. B. Petresch“.

Hermed er overleveret et af de få livstegn fra et menneske på denne tid. I de officielle kilders stive sprog- brug kommer man sjældent ind på livet af jævne folk. Vi ved så godt som intet om, hvordan der blev un- dervist i Boltinggårds skole i de før- ste årgange, eller hvordan børn, læ- rer og forældre omgikkes hinanden. Vi har navnene på, men ellers kun meget sparsomme oplysninger om de enkelte organist-lærere. En af dem var Hans Christoffer Schiøslér, som

var her fra 1772–1806. Han var må- ske typisk for standen på den tid, dels derved at hans vigtigste kvalifi- kation til stillingen var, at han hav- de været hornblæser ved marinen. (Iflg. Hans Leerbech: „Han og Ko- ne skal have deelt Embedet saaledes imellem sig, at han passede Orglet og hun Skolen“) – og dels ved, at skoleholder „madammen“ i sin enke- stand endte sine dage som almisse- lem i fattighuset.

At lærerstanden på landet endnu i begyndelsen af 1800-årene (før „seminaristerne“s tid) ikke rangere- de ret højt over den egentlige under- klasse, økonomisk og i folks omdøm- me, det får man en fornemmelse af gennem flg. udtalelse fra 1801 af amtsprovst Vedel, som grundlagde Skårup Seminarium: „Hvorledes kan man vente sig store ting af vore Landsbyskoleholdere? Hvad kan man forde af en raa og uvittig Bon- dekarl, som uden Aands og Hjertes Dannelse har ombyttet Tærskeloen med Skolestuen? Hvad af en afske- diget Underofficer, Skrædder eller Bierfiedler, som ikke Lyst, men Nød har drevet til Ferlen? – Saadan ere mange af de Lærere, som skulle danne Ungdommen“.

*Hospitalet ved kirken – og andre
fattighuse i sognet*

Hermed har nu skolen fået, hvad der tilkommer den i denne sammen-

Organistskolen set fra kirkegården (skoleflojen ombygget i 1891).

hæng og vi vil bevæge os over i nabo-
huset, det lille hospital for 6 fat-
tiglemmer, iflg. fundatsen dog kun
for Boltinggåards egne fattige, og kun
for sådanne, som herskabet kunne
være bekendt at have boende, „saa-
som gamle eller svage Bønderfolk,
der uden egen Ødselhed eller For-
sømmelse kunde være blevne forar-
mede, eller nogen vanfør, eller ved
anden Kors fra Gud paalagt saadan
Hinder, at de ey deres Brød kunde
fortiene.“

Det hævdes i almindelighed, at
fattighusene i modsætning til de se-
nere fattiggårde var uden disciplin,
mindre formynderiske (mere umo-

ralске). Men for Boltinggåards hospi-
talslemmer gjaldt det, at ved „Ban-
den, Drukkenskab eller andet forar-
geligt Levned“ ville de fortabe de-
res ret til forsørgelse og dermed –
som tidligere omtalt – være henvist
til tiggerstaven.

Om de strenge etiske fordringer
var andet end nogle ord i en fundats
er dog tvivlsomt. I det daglige har
præstens tilsyn (for det symbolske
beløb af 2 rdl. årligt) nok været
tømmeligt vilkårligt og „lemmerne“
overladt til sig selv.

Men andet end formodninger er
der ikke tale om for tiden før 1800.
Vi kender jo kun disse fattige fra

nogle tal i en folketællingsliste o. l. Vi ved f. eks., at der i 1787 var 934 indbyggere i sognet (deraf kun 132 i Ringe, men 190 i Rynkeby og 150 i Sødinge), og at 30 var registrerede som egentlige almisselemmer. Mere oplysende end disse tal er måske de mange opgivelser af „Krøblinge“, „Vanvittige“ eller „Ganske vanvittige“, „Daglejere og Inderster“ (boende til leje), „Tjenestekarle“ og andre nederst på den sociale rangliste i landsbysamfundet.

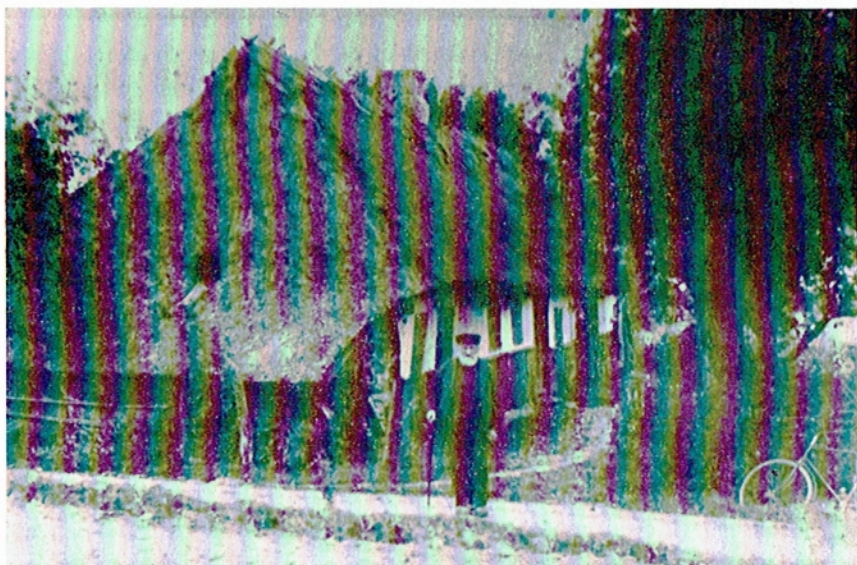
Vi ved også, at der en overgang var 2 fattighuse i sognet foruden det i Ringe:: Fra 1790'erne et i Rynkeby, bygget af general Eickstedt, Bielke-Kaases nevø og arvtager, som også stiftede et legat på 1600 rdl. til sognets fattige. Dette fremgår af en fundats fra 1799, hvormed der så at sige sættes punktum for det feudale kapitel i sognets historie, hvor adelen tog initiativ til og bekostede de sociale fremskridt. „Excellencen“ (tidligere minister og betroet hofembedsmand) var afholdt som bondeven og velgører på egnen. Hans sociale offervilje forekommer dog mådeholden ved sammenligning med det beløb (40.000 rdl. iflg. „Danske slotte og herregårde“), som han spenderede på sin familiebegravelse, „marmorkapellet“ under tårnet i Ringe kirke – hvilket han imidlertid skal have fortrudt: „Det hav-

de dog været bedre, om jeg havde brugt de Penge til de Fattige“.

Det kan i øvrigt tolkes som et tegn på, at nye tider var på vej, at det nævnte Rynkeby hospital få år efter opførelsen blev overdraget til kommunen, ligesom det fattighus i Boltinggårds Skov, som omtales i protokoller fra 1860'erne, var et offentligt foretagende. Begge de sidst nævnte fattighuse blev nedlagt, da arbejdsanstalten på Assensvej blev taget i brug 1864, hvorimod hospitalet i Ringe forblev under Boltinggårds varetægt til 1923, da det forsvandt fra bybilledet og kapitaliseredes til et legat på 20.000 kr.

Under alt dette er som allerede indrømmet emnets hovedpersoner, de fattige selv som enkeltmennesker, næsten helt forsvundet i omtale af sociale foranstaltninger. Først på denne side af 1800 dukker der et kildemateriale frem, som gør det muligt at trække enkelte fattigfolks skæbner frem i lyset, som det vil fremgå af det følgende.

Grunden er, at den lov, som nu skal omtales, tvang de ansvarlige lokale myndigheder til at sætte fattigvæsenet i system, at holde regnskab og føre til protokols. For Ringe sogns vedkommende er dette arkivmateriale til alt held i vidt omfang bevaret.

Jørgen Pilemands indsidderhus ved Sodinge blev bygget kort før 1800 og er typisk for det „jordlose“ husmandsproletariat fra udskiftningstiden.

Fattigloven af 1803.

„Anno 1804 d. 11. Juny blev af Sognepræsten Hr. Lachendorph i Ringe og Fuldmægtig Forvalter Rasmussen fra Boltinggaard, foretaget Registrerings Forretning over enhver af de Fattiges Boe, som nyder Almissee af Ringe Sogn – –“

Dette er begyndelsen til Ringe kommunes ældste fattigprotokol og dermed til et nyt kapitel i socialvæsenets historie, her som i alle danske landsogne. I modsætning til de gamle vedtægter for de selvstyrende landsbysamfund og den private vel-

gørenhed kom initiativet nu fra centralt hold, fra lovgivningsmagten i det endnu enevældige Danmark. Kancelliet (regeringen) tog bedre hånd i hanke med den lokale behandling af de fattige gennem „Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Danmark“ (af 5. juli 1803), som skulle håndhæves gennem sognekommissionen, hvor præsten var formand og politimesteren og den største lodsejer faste medlemmer. Men det er navnlig værd at bemærke, at enkelte „menige sognemænd“ (folkevalgte) skulle have del

i ansvaret. Det peger frem mod senere tiders sogneråd. Samtidig kan sognemændenes deltagelse tages som udtryk for den frie bondes nyerhvervede sociale værdighed efter landboreformerne, mens et nyt proletariat var ved at vokse frem omkring århundredskiftet. Det var de jordløse husmænd, som overtog de tidligere hovbønders arbejde på herregårdsmarken.

Det foreliggende arkivmateriale her fra Ringe viser da også den almindelige tendens til, at „sognets bedste bønder“ – i forståelse med deres præst – flittigt kompenserede for tidligere tiders undertrykkelse og ikke sjældent brugte deres indflydelse med beskæmmende smålighed over for kommunens fattigfolk. Det lå nu i tiden, som man siger, og med nye tider og en ændret grundholdning havde det lange udsigter. Den skimtes hen mod slutningen af århundredet, hvor der omsider blev flertal for en humanere sociallovgivning i Danmark.

„Fattige og fjollede“ – fordrivelsesprincip og bortlicitering

Men foreløbig går udviklingen set med nutidsojne i den forkerte retning: mod stigende umyndiggørelse af underklassen. Det stavnsbånd, som gårdmandsstanden var sluppet af med i 1788, blev nu indirekte på-

lagt de fattige, når de bestandigt blev gennet tilbage til deres hjemsteds-(forsørgelses)kommune for ikke at ligge et „fremmed“ sogn til byrde. I så henseende var man ikke kommet videre end i landsbyvedtægternes dage, da rakkere og kæltringe blev jaget af by.

„Fordrivelsesprincippet“ var et ord, som vandt indpas fra o. 1810, og som dækker over en lidet flatterende side af nærdemokratiet, som det blev praktiseret i de dage. Da det blev bestemt, at ingen havde krav på offentlig forsorg før efter 3 (senere 5) års ophold i sognet, aftaltes det under hånden, at enhver husbond i rette tid skulle skille sig af med tyende, som sognet ellers kunne risikere at blive belemret med som fattiglemmer i fremtiden.

Alt i alt tegner der sig stadig et billede af landsbysamfundet som en lukket verden, hvor man (indbyrdes solidariske) er sig selv nok og på vagt over for al fremmed indblanding – lidt i retning af miljøet i en prærieby, som det er skildret i mange en wild-westfilm, hvor den karakteristiske uvilje mod at blive regeret ovenfra (af forbundsregeringen) kan sammenlignes med landsbyboernes skepsis og forurettethed over for centraladministrationen, der i et evigt tovtrækkeri må fægte for de fattiges rettigheder, mens modparten, sognekommisionerne,

våger over pengekassen i stort og småt.

De her skitserede tilbøjeligheder var almindeligt udbredte. Ringe sogn var – naturligvis – ingen undtagelse. Det får man et levende indtryk af i pastor Leerbechs sognebeskrivelse, hvor han vander sig under „denne betydelige Byrde“, som fattigforsørgelsen har pålagt sognet. Det vil iflg. hans egne udregninger sige en gennemsnitlig årsudgift på 643 rigsdaler eller godt og vel en rdl. pr. tønde hartkorn i sognet, for en middelstor gård altså en årlig skattebyrde på 5–6 rdl. Lidt groft udregnet svarer denne kommuneskat til 1–2 promille af en sådan gårds handelsværdi, når man går ud fra, at en gård i Rynkeby i 1806 solgtes for 2.800 rdl., en anden (i Lombjerger) i 1840'erne for 6000 rdl.

„Denne betydelige Byrde maa sandsynlig aarlig forøges med de mange tilkommende uægte Børns Forsørgelse“, skriver pastor Leerbech. Præstens moralske forargelse over de letlevende („liderlige“) almisselemmer (se også citatet i indledningen) har åbenbart været et fremherskende træk i den almindelige forurettethed over, at respektable jordbesiddere skulle punge ud til disse sociale vildskud. I Odense testamenterede således kammerherre von Benzon i 1830'erne 50.000 rdl. til byens fattigvæsen, bl. a. til „usæ-

delige Forældres Børns Opdragelse og forvildede unge Menneskers moralske Forbedring“. (Det kgl. Landhuusholdningsselskabs Beskrivelse af de danske Provindser, Odense Amt).

Det var denne holdning, der lå til grund for, at der i 1824 kunne gennemtrumfes en lov om, at fattiglemmer kun måtte gifte sig med sognekommisionernes tilladelse, en umyndiggørelse, der leder tanken hen på amerikanske negerslaver på samme tid, og som i teorien kom til at gælde helt frem til Steinckes socialreform af 1933.

Paradoksalt var det, at ikke mindst folkestyrets indførelse med grundloven af 1849 kom til at betyde en understregning af, at fattige var andenrangs mennesker. Ingen havde vel fantasi til at forestille sig ligeretskrav i vore dages omfang. Demokratiet var indført, men uden gyldighed for „de 4 f'er“. „Fruentimmere, fattige, fallenter og fjolledede“ var fremdeles uden stemmeret.

Et område, hvor Ringe sogn også var et godt eksempel på en tendens først i 1800-tallet, er det, som Harald Jørgensen i sit før citerede værk kalder „den glubende appetit efter de trængendes fattige efterladenskaber“. I det omtalte ældste referat i Ringes fattigprotokol fra 1804 registreredes 21 af sognets beboere som nydende almisse af det offentlige (ud af et folketal på 930) „– Og

blev dem derefter betydet og paa-
lagt, at de intet af deres registrerede
Boe maatte siden bortsælge eller
bortgive uden Sognepræstens Forvi-
dende og skriftlige Tilladelse“. Fra
nu af tilhørte deres ejendele fattig-
kassen, som derigennem ville tage
sig betalt for deres begravelse.

Det ser ud til, at de elendigst stil-
lede af dem alle har været enken
Maren Rasmusdatter i Rynkeby fat-
tighus („Der fandtes alleene nogle
Pjaltede Gang og Linklæder, da hun
laae i sin Datters Seng og Klæder“) og
„Appellone i Voldstrup, som er
Vanvittig. Der befandtes ikkun nog-
le usle Pjaltede Gangklæder, som
ikke kan registreres, da de ere af in-
gen Værdie“.

Disse to hørte uden tvivl til de
„1. klasses fattige“, d.v.s. de gamle
og syge, som iflg. loven havde krav
på fuld offentlig forsørgelse. Klasse
2 omfattede børn, især de forældre-
løse, og 3. klasse de arbejdsduelige,
der selv kunne yde et vist bidrag til
deres underhold.

Børnene satte man i pleje, som
det var praksis overalt i landet, hos
de familier, der påtog sig deres for-
sørgelse til laveste pris og til gengæld
fik udbytte af børnenes arbejdskraft.
Derimod foreligger der ingen bevi-
ser på, at man i Ringe sogn har ord-
net denne forretning på samme bar-
bariske måde, som ellers hævdes at
have været udbredt: ved offentlig

licitation, hvor interesserede – som
ved et slavemarked – kunne bese og
vurdere børnene efter alder, arm-
kræfter o.s.v.

Hvor mange af disse børn, som
blev født og opdraget til fattiglem-
mer, er mon også blevet begravet på
fattigkassens regning? Der har
utvivlsomt skullet et anseligt kraft-
overskud til for at bryde ud af mil-
jøet. De, der var udliciterede som
børn, blev vel næsten uden undta-
gelse tyende på gårdene i Ringe,
Rynkeby, Sødinge o.s.v., når de vok-
sede til. (Først nogle årtier senere
var der modige sjæle, som vovede
det store spring ud i det uvisse: til
Amerika). Fandt de nåde hos fattig-
kommissionen, fik de også lov til at
stifte familie og kunne friste en til-
værelse som daglejere og småhånd-
værkere i et indsidderhus, eller de
svang sig op til at sætte foden under
eget bord i et af de småhusmands-
brug, der var skudt op ved udskift-
ningen o. 1800, og som iflg. Leer-
bech var så små, at de knebent kun-
ne føde en familie og dermed inde-
bar en fare for, at flere ville komme
til at ligge fattigkassen til byrde. Der
skulle meget lidt til for at få folk i
denne samfundsklasse til at falde
gennem den tynde is: misvækst, syg-
dom eller en ildebrand. Og så endte
de måske „på sognet“ igen, blev re-
gistrerede af sognets fattigkommis-
sion, afstod rådigheden over eget bo

og levede på et eksistensminimum af fattigvæsenets penge- og naturalieydelser.

Af både kommunens arkivalier og Leerbechs bog fremgår det, at 3 af de 31 almisselemmer i 1822 blev forsørgede „på omgang“, hvorved forstås den billigste af alle forsørgelsesformer, idet de pågældende 3, som har hørt til de arbejdsføre i gruppe 3, arbejdede for kost og logi hos sognets gårdmænd efter tur – et større eller mindre antal dage afhængig af gårdens størrelse. Disse „omgangsfattige“ var et led i Ringe sogns sociale mønster lige indtil fattiggården kom i 1860'erne.

At der i kommunens fattig- og forhandlingsprotokoller også nævnes „sindssvage“, „vanvittige“ og „idiotiske“ blandt almisselemmernes rækker, vidner om, i hvor ringe grad en samling ukyndige sognekommissærer var i stand til at yde de nødstedte den hjælp, de behøvede. Ligeså lidt som der var børnehjem for de forældreløse, var der statshospitaler til at tage sig af de sindssyge. Som samfundets øvrige stedbørn blev de henvist til fattigvæsenets varetægt og af dette liciteret ud i privat pleje hos en tilfældig familie, hvor opholdet var billigt.

Tilfældet madam Schiössler

Som helhed får man kun indtryk af en temmelig grå og konturløs sam-

ling eksistenser bag navnene i en fattigprotokol. Ind imellem tegner der sig dog en og anden skæbne, som skiller sig ud og tiltrækker sig opmærksomhed. Det gælder f. eks. skoleholder- og organistenken madam Schiössler, der d. 6. jan. 1808 „blev antaget til Understøttelse af Fattigkassen i Ringe Sogn“. Det var hendes mand, der som tidligere omtalt havde været trompeter på et orlogsskib og på den baggrund blev kaldet til Organistskolen, hvor de sammen havde varetaget embedet i 34 år (1772–1806). Skønt kvindelige lærere officielt var et ukendt fænomen, skal det (iflg. Leerbech) have været madammen, der tog sig af undervisningen, mens „hornblæseren“ koncentrerede sig om orglet i kirken.

Man skulle forvente, at en sådan kone har været almindelig estimeret i sin enkestand, hvilket da også forskellige små træk tyder på, at hun var, f. eks. at hun ved sin død i 1812 ikke som sine standsfæller omtales som almisselem. Pastor Leerbech skriver respektfuldt i kirkebogen: „— begravet Organist Enken Madame Schiössler af Ringe som døde af Alderdoms Svaghed 74 Aar gammel.“

Og i sognets ældste fattigprotokol læses under 17. nov. 1812: „Under tegnede Medlemmer af Fattigvæsenes Commissionen i Ringe mødte for at registrere Almisselem, Organist og Skolelærer Enke Madame Schiösslers

Efterladenskaber –“. Derefter noteres stykke for stykke, hvad enken efterlod sig og afstod sin frie råderet over, da hun kom på sognet. Man overraskes over mængden og standarden af dette fattigbo, især hvis man sammenligner med den vanvittige Appellone i Voldstrup med de pjaltede gangklæder „af ingen værdi“. Det er åbenbart, at der var flere grader af fattigdom – mere og mindre trængende – blandt dem, der levede under offentlig forsorg.

Hele stervboet blev vurderet til 424 rdl., så de herrer fattigkommisærer behøvede ikke at frygte for begravelsesomkostningerne i dette tilfælde. Og endnu mere grund havde de til at glæde sig, da de gjorde resultatet af den efterfølgende auktion op til 924 rdl. Derfra skulle ganske vist regnes auktionsomkostninger til bekendtgørelse og (især) „Brændevien til Liebhave“. Tilbage blev 906 rdl. og 2 mark, „hvilke bliver at berige Fattigkassen til Indtægt“. Til sammenligning bør det gentages, at den samlede organistlærerløn i rede penge var 40 rdl. årligt.

Tilfældet madam Schiössler er et af de få mere muntre indslag i Ringe sogns fattighistorie. Auktionen blev, som det var sædvane, annonceret ved sognestævne, d.v.s. ved kirken efter højmesse, og det efterladte regnskab tyder på, at den blev et til-

løbsnummer, som større auktioner vel altid har været i disse adspredelsesfattige tider. Fortegnelsen over købere giver også et fingerpeg om, hvad det var for et publikum, der gav bud på almisselemmets efterladenskaber: præsten og kromanden, byens og omegnens skolelærere, smede, møllere og „bedste bønder“ samt forpagteren på Egeskov. Sidstnævnte drøg af med et sengested med blåstribede dyner og puder af olmerdug, Rasmus Faber i Ringe fik en efterspurgt jernkakkelovn til 100 rdl. og skolelæreren i Vantinge en atlaske kåbe. Der var en egetræstragkiste med et solidt linnedforråd i skufferne, et spejl i forgyldt ramme og meget andet, som snarere hørte hjemme i skiftet efter en velbjerget gårdmandskone end i et fattiglembø.

Hvorfor var denne tilsyneladende velaflagte skolelærerenke da kommet under forsorg, når hun åbenbart ikke havde det behov? Kan det tænkes, at fattighjælpen i et tilfælde som dette kun var at betragte som en pension, en erkendtlighed for lang og tro tjeneste, for at hun kunne leve ubekymret i sin enkestand?

Hvis konen var uden arvinger, synes denne forklaring nærliggende, for så var det jo samtidig en „fed“ forretning for sognekommissionen, der herved blev universalarving. Af folketællingen 1801 fremgår det

imidlertid, at der var en plejedatter i lærerboligen i Organistskolen. Det står så hen i det uvisse, om hun kunne gøre krav på det beløb, auktionen indbragte, mod at betale moderens begravelse samt erstatning for den modtagne fattighjælp, sådan som reglerne var for fuldgyltige arvinger. I pastor Leerbechs statistik over fattigvæsenets regnskab fra 1804–23 slår madan Schiøsslers dødsboauktion kraftigt igennem med 1192 rdl. „tilfældige“ indtægter i 1812, mens det følgende år f. eks. kun kan opvise 62 rdl.

Hvis understøttelsen til skolelæreren som antaget blev givet hende som en erkendtlighed, har hun været et typisk eksempel på den respektable gruppe forsorgsberettigede, som man sidst i århundredet betegnede som „værdigt trængende“, d.v.s. de, der var kommet i nød p. g. a. brand, sygdom, tab af forsørger eller lignende uforskyldte ulykker. I sådanne tilfælde måtte man sætte sin lid til den hævdvundne nabosolidaritet, der var en af grundpillerne i landsbyfællesskabet. Men det hændte også, at fattigkommissionen (senere sogneforstanderskabet) i et sjældent anfald af storsind ydede en skærv af de betroede midler.

Dette var f. eks. tilfældet i Ringe i 1844, da byen blev hærget af en ildebrand, som også kostede menneskeliv. I forstanderskabets forhandlingsprotokol kan man læse, hvor meget det blev vedtaget at forstrække de enkelte skadelidte husstande med. Bl. a. besluttedes det d. 17. maj 1844, „at Ringe Sogn skulle betale Begravelsesomkostninger for den Mand, som nyelig brændte til Fordeel for Enken (!) Det blev i alt 7 Rdl. og 7 Mark“. (Provst Muncks protokolat).

Da storbranden lagde det meste af den gamle landsby i aske og påtvang den et nyt udseende, kan det være passende at lade denne begivenhed danne afslutning på den epoke, som ligger til grund for 1. del af beretningen om Ringe socialvæsens historie.

2. del omhandler fattiggården, „mønsteranstalten“ på Assensvej, som efter grundige forberedelser blev taget i brug i 1864 og fungerede, indtil socialreformen af 1933 gjorde den overflødig.

Om den og om de mennesker, som strandede her, vil der blive fortalt i Ræthinge-Posten for 1980.

J. E. P.

Literaturliste: Se side 28.